

JAN PELLEMANS, SS-BEWAKER TE BREENDONK RUMST 1923 - NAMEN 1947

Inleiding

30 jaar na de baanbrekende studie 'Onverwerkt verleden' van de sociologen professor Luc Huyse en Steven De Hondt, beiden van de Leuvense universiteit, verschijnt nu (2020) een nieuwe verbeterde versie van hun werk. Samen met de historici professoren Bruno De Wever en Koen Aerts van de Gentse universiteit doorprikken zij de Vlaamse repressiemythe en stellen dat de collaboratie veel grimmiger was dan we ooit hebben beseft (weekblad Knack 9 september 2020). Ze kwamen tot deze conclusie omdat ze nu pas de gehele volledige collaboratiedossiers konden raadplegen, in plaats van de gedeeltelijke vrijgave in het verleden.

In 1978 stelde CVP-senator Raymond Derine: "Er zijn in de collaboratie gangsters geweest, zoals de jodenvervolger Lauterborneⁱ en de beul van Breendonk De Bodt. Het moet gezegd dat in de kampen op medeburgers werd geslagen door lieden die een Vlaams schildje op de mouw droegen." Aldus professor Raymond Derine (1926-1987), bestuurder van het Davidsfondsⁱⁱ (1970-1972).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog vochten 38 nationaliteiten mee met de Waffen-SS, de militaire tak van de SS. Niemand leverde meer vrijwilligers voor de Waffen-SS dan Vlaanderenⁱⁱⁱ. Over het juiste aantal bestaat geen consensus. Jonathan Trigg vermeldt 23.000 Vlaamse Waffen-SS-ers, net als in het werk van F. Steiner en G. Van Poucke. De meest aannemelijke cijfers vinden we bij historicus Bruno De Wever^{iv} en Etienne Verhoeyen die beiden los van elkaar 10.000 Vlaamse Waffen-SS-ers aangeven. Naast de Vlamingen waren er natuurlijk ook Waalse en Duitstalige Belgen in de Waffen-SS-regimenten. Vlamingen dienden eerst bij de SS-Verfügungstruppe SS-Standard Westland, later bij Nordland, het SS-legioen Vlaanderen, en vanaf 1943 in de SS-Sturmbrigade Langemarck^v. Er dienden ook Vlamingen in andere diverse SS-regimenten, zij het minder talrijk, tot zelfs in Hitlers elitekorps de Leibstandarte SS Adolf Hitler, zijn persoonlijke lijfwachten. Op 27 mei 1940, nog voor de capitulatie van het Belgisch leger richtte de Reichsführer SS Heinrich Himmler SS-Verfügungstruppen op waar Vlamingen en Nederlanders deel van konden uitmaken. Deze SS-troepen werden in de zomer van 1940 tot Waffen-SS herdoopt^{vi}. Jan Pellemans was één van de eerste jongeren die zich lieten overhalen om dienst te nemen bij de Waffen-SS, naar eigen zeggen door een kameraad eind augustus 1940^{vii}, op het wervingsbureau van het Ersatzcommando Flandern der Waffen-SS te Antwerpen.

Jeugd van Jan Pellemans

Joannes Augustinus Vedastus Pellemans werd geboren te Rumst op 17 mei 1923^{viii}. Hij werd gedoopt in de Sint-Pieterskerk te Rumst op 19 mei 1923^{ix}. Hij was de zoon van Franciscus Isidoor Pellemans, afkomstig uit Niel, en van zijn echtgenote Alphonsine Costermans. Zijn moeder was een geboren Rumstenaar en na hun huwelijk te Rumst woonde de familie Pellemans nog een hele periode in Rumst. De familie Pellemans was Duitsgezind^x en ze verhuisden later naar Edegem. Jan Pellemans volgde de humaniora in het Sint-Jan Berchmanscollege te Antwerpen.

De jonge Pellemans legde een diepgaande interesse voor het nazisme aan de dag. In 1945 tijdens een huiszoeking in zijn woning in de Florent Geversstraat 43 te Edegem ontdekte men een hele verzameling Duitse boeken. De Nederlandse vertaling van Hitlers Mein Kampf nam

Wervingsposters

er een prominente plaats in en ook de bijbel van het nazisme en rabiaat antisemitisme “Der Mythos des 20. Jahrhunderts” van de Duitse warhoofdige Nazi-ideoloog Alfred Rosenberg (1893-1946). Rosenberg werd o.a. door dit werk door Adolf Hitler de “Kerkvader” van het nationaalsocialisme genoemd^{xi}. Na zijn studie aan het Sint-Jan Berchmanscollege was Jan Pellemans werkzaam als jonge bediende van 18 bij de Banque de Commerce te Antwerpen. Bij aanvang van de Duitse bezetting was hij werkloos. Na zijn vroege dienstneming bij de Waffen-SS in het werfkantoor van Antwerpen, wordt Pellemans reeds in de vroege herfst van 1940 naar München (D) gestuurd. Hij zal er een intense militaire en ideologische SS-opleiding krijgen om deel uit te maken van de SS-Standard Westland, de latere Freiwillige SS-Standard Nordwest. De leiding in dit SS-opleidingskamp lag volledig in handen van Duitse SS-officieren, en de voertaal was er ééntalig Duits. Om wat onduidelijke redenen keert Pellemans vervroegd terug naar België ondanks de strenge rekrutering. Van de eerste ruim 500 Vlaamse rekruten in 1940 werden er maar 45 behouden voor de opleiding (die overigens één jaar kon duren) in Duitsland, de overige zijn allen afgekeurd^{xii}. De eisen om deel uit te maken van de Waffen-SS waren aanvankelijk heel streng en veeleisend, één gaatje in het gebit was al een reden om afgekeurd te worden. De meeste Vlaamse rekruten waren niet geschikt voor actieve dienst als gevechtssoldaat in een Waffen-SS-divisie^{xiii}. Ze eindigden meestal als kampbewaker of belandden bij de Sipo/Sd, de SS-politie en veiligheidsdienst van de koele, sinistere SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich. Terug in België werkt Jan Pellemans een tijdje op het provinciaal bureau van de Vlaamse Algemene SS te Antwerpen, als kantoorbediende van advocaat René Lagrou (1904-1969), de éérste leider van de Algemene SS-Vlaanderen.

Pellemans bij de SD-Wachgruppe

Als Jan echter hoort dat er meer te verdienen valt als vertaler voor de Gestapo stelt hij zich kandidaat voor deze functie^{xiv}. Net als de meerderheid van alle afgekeurde Waffen-SS-ers wordt hij echter in september 1941 ontboden op het hoofdkwartier van de Sipo/ SD, officieel te Brussel geïnstalleerd door SS-Gruppenführer Reinhard Heydrich, de 2e man na Heinrich Himmler en het hoofd van het Reichssicherheitshauptamt. Het kantoor bevond zich te Brussel op de Louizalaan^{xv}. De SD-Sicherheitsdienst des Reichsführers-SS bestond als inlichtingendienst van de SS, een dienst die alle mogelijke inlichtingen over grote levensbeschouwelijke vraagstukken verzamelde. Zodra België bezet was opende de SD als politieke politie meteen de jacht op de "staatsgevaarlijke elementen" joden, zigeuners, emigranten, communisten, trotskisten, anarchisten, vrijmetselaars, anglofielen, homoseksuelen, Jehova's getuigen, en in Brussel alle mogelijke anti-Duitse elementen, zoals Duitsvijandige ambtenaren en Belgische patriotten. Het was vanaf 1943 ook gevaarlijk zich te profileren als Belg. In dat jaar kwam er een nieuwe richtlijn en verbood de Reichsführer van de SS-Heinrich Himmler het gebruik van de term 'Belgen' en mocht er nog enkel over Vlamingen en Walen gesproken worden. Jan Pellemans komt in dienst bij de SD- Wachgruppe, die Vlaamse SS-ers gebruiken voor bewakingsopdrachten. Om aangenomen te worden waren de eisen veel minder streng dan bij de Waffen-SS. Jan Pellemans moest enkel een bewijs van goed zedelijk gedrag voorleggen en een bewijs van Arische afstamming Omdat hij en zijn collega's al de strenge keuring te Antwerpen, Mechelen (medische keuring) en later te München hadden ondergaan, en ze ongeschikt waren bevonden voor gevechtscijnsdienst was er niet veel nodig om opgenomen te worden in de SD. Ze kwamen onder bevel van SS-Obersturmführer Gerhard Lienke, het hoofd van de SD-Wachgruppe. Tijdens de duur van de oorlog zouden meer dan 300 Vlamingen deel uitmaken van deze Wachgruppe. Pellemans krijgt samen met de andere rekruten een militaire opleiding in het kasteel van Horst te Schoten, dat als opleidingskamp (SS-Ausbildungslager) dient voor Vlaamse SS-ers. De

instructeurs zijn allen ervaren officieren en onderofficieren van de Waffen-SS en de SD. De opleiding, die drie tot zes weken duurt, omvat marcheren, drill, manoeuvres en schieten met geweer en pistool. De leden van de SD-Wachgruppe ontvangen dan ook hun kopergroene SD-uniform met zwarte insignes en epauletten. Kepies en mutsen dragen een doodskop. Na zijn opleiding te Schoten komt Jan Pellemans in dienst bij de SD- Wachgruppe in het Auffanglager te Breendonk in september 1941. De SD-bewakers aldaar zijn allen Vlamingen, naast gewone reguliere troepen van de Wehrmacht, de officieren en onderofficieren zijn Duitse SS-ers. De Wehrmachtsoldaten en -onderofficieren in het fort behoren van 1940 tot 1942 tot het Landeschützen-Bataillon 675 en vanaf 1942 tot het Landeschützen-Bataillon 525 uit Antwerpen, meestal oudere soldaten tussen 35 en 45 jaar.

De opleiding in Schoten

In 1944 komen er ook nog wat Roemeense en Hongaarse SS-ers in Breendonk aan, maar die kunnen zich in wreedheid op verre na niet meten met hun Vlaamse spitsbroeders^{xvi}.

Jan Pellemans in Breendonk

Bij zijn aankomst te Breendonk kwam Jan Pellemans onder bevel van de eerste kampcommandant, de Beierse SS-Sturmbahnführer (majoor) Philipp Johan Schmitt (Bad Kissingen 1902 - Antwerpen Kiel 1949). Van 1943 tot 1944 was Sturmbahnführer Karl Schonwetter (Neufraunhofen 1902 - Witten 1976) de tweede kampcommandant. Jan was er werkzaam als bureelhulp van de Vlaamse SS-er Marcel De Saffel uit Destelbergen. Ze hielden er samen alle persoonsgegevens van de gevangenen bij, op steekkaarten, en ook de reden van arrestatie.

aflooi in het SS-Sturmabführer (majoor) Philipp Johan Schmitt

De meerderheid van de gevangenen waren trouwens politieke gevangenen, verzetslieden, joden en enkele van gemeenrecht zoals zwarthandelaars. Ze openden alle briefwisseling die voor de gevangenen bestemd was, en ook de pakjes die ze toegezonden kregen. Daardoor wisten ze alle details van elke individuele gevangene. De Vlaamse SS-er Marcel De Saffel was een berekend schaker, een persoon die bijzonder koel en emotioneel handelde. Als een soort boekhouder van de dood hield hij minutieus bij wie in Breendonk aankwam of wegging^{xvii}. De Saffel was wat men noemde een "schreibtischtäter", een ware bureaumisdadiger. Al vlug kwam er een einde aan het luizenbaantje van Pellemans en komt men te weten waarom hij niet geschikt was voor actieve gevechtscijnsdienst in een Waffen-SS-regiment. Hij is nonchalant, eerder lui, iemand die de kantjes ervan

Al vlug kreeg hij een bijnaam en wordt hij de "dromer" genoemd. Majoor Schmitt is een man van principes, militair wel te verstaan, en er zijn zaken die hij niet pikt van zijn manschappen. Eén daarvan is een gebrek aan tucht. Als op Paasmaandag 1942 Jan Pellemans weer eens vroegtijdig zijn werkplaats verlaat, is voor Schmitt de maat vol. Hij stopt de "dromer" voor één nacht in de cel en onttrekt hem zijn comfortabele baantje als kantoorbediende. Pellemans krijgt voortaan buitendienst en moet toezicht houden op de beton dragers en betonkappers, gevangenen die betonbrokken moeten loskappen en de zware blokken beton op hun schouders naar de gracht moeten sjuwen. Hij wordt op het bureau vervangen door een andere Vlaamse SS-er, Adolf Lampaert, die de omgekeerde weg volgt en van de buitendienst naar kantoor wordt overgeheveld. Adolf Lampaert, een eveneens afgekeurde Waffen-SS-er, zal er dienst doen tot de laatste bezettingsdagen voor hij bij de Aussenstelle Antwerpen van de SIPO/SD gaat werken.

Pellemans in buitendienst te Breendonk

Al vlug lijkt Jan Pellemans zich te schikken in zijn nieuwe functie als bewaker-opzichter van de dwangarbeiders. Net zoals de meeste andere kampbewakers voelde hij zich oppermachtig. Hij loopt veel heen en weer, een zweep in de hand waar hij achteloos mee tegen zijn lederen laarzen tikt^{xviii}. In zijn nieuwe dienstverband gaat Pellemans méér dan eens zijn boekje te buiten en hij staat erom bekend dat hij gevangenen slaat en gewelddadig mishandelt. Het is zelfs in die mate dat enkelen er een levenslang letsel aan overhouden, anderen zijn dan weer

lange tijd totaal werkonbekwaam. Getuigen verklaarden later dat Pellemans met zijn zware laarzen een gevangene ontzettend hard en meedogenloos in de onderbuik en de genitaliën trapte. Meerdere getuigen verklaarden dat Pellemans niet zo veel sloeg als andere Vlaamse SS-ers in het kamp, zoals Wyss en De Bodt, maar dat hij des te harder en wreder toesloeg. Zo heeft hij op een keer een gevangene zo hard op het hoofd geslagen dat deze blijvend doof gebleven is aan één kant. Een getuige vertelde dat Pellemans samen met medebewakers Wyss, De Bodt en Baele joden in het water smeed en ze dan stenen van 15 tot 20 kg naar het

hoofd slingerden. Bij een andere

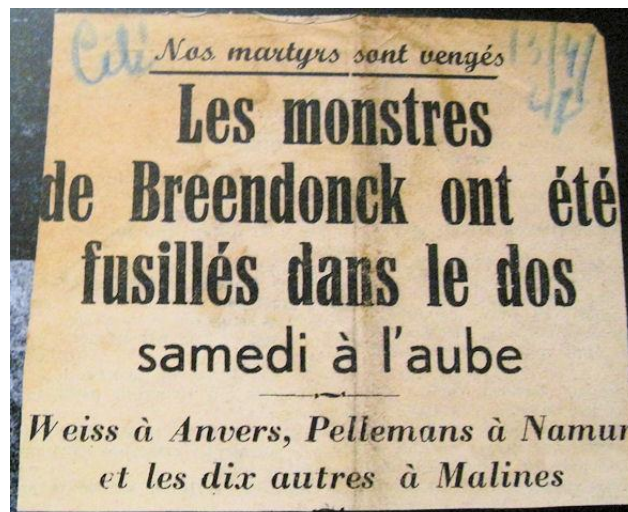
gelegenheid sloeg hij met een schop keihard op het hoofd van een Waalse gevangene. Net als alle andere Vlaamse SS-mannen woonde Pellemans alle terechtstellingen bij. De gevangenen kwamen voor het vuurpeloton, dat uit Wehrmachtsoldaten bestond. Na iedere terechtstelling waren Pellemans en zijn kompanen dronken, en hielden ze wilde braspartijen, zelfs met vrouwelijke 'invitées' die ook de terechtstellingen bijwoonden. De lijst van de wrede daden die de Vlaamse SS-ers uitvoerden is te lang om op te noemen. Als begin september 1944 de geallieerden in aantocht zijn, wordt het kamp van Breendonk ontruimd en kiezen de SS-ers het hazenpad richting het Duizendjarige rijk. In deze rumoerige dagen vluchten ook veel andere collaborateurs naar Duitsland. Tussen september 1944 en mei 1945 vonden er ongeveer 15.000 Vlamingen onderdak. Jan Pellemans was één van hen. Als uiteindelijk begin mei 1945 dat wat nog rest van nazi-Duitsland volledig instort, is ook het lot van de Vlaamse SS-ers bezegeld, één voor één worden ze gearresteerd. Jan Pellemans is de eerste die opnieuw aan de Rijn geraakt en via het repatriëringscentrum van Verviers naar huis kon keren. Geen slimme zet van Jan natuurlijk want er wordt uitgekeken naar collaborateurs die met de vluchtelingenstroom door de mazen van het net willen glippen. Als bij wonder geraakt hij toch thuis, maar om zijn ouders de schande van een arrestatie aan huis te besparen geeft hij zichzelf uiteindelijk aan bij de politie van Gent. Het moet gezegd dat hoewel zijn ouders de Duitse

be
De kampeleiding in Breendonk
verklukt. Hun burens waren zelfs fervente luisteraars van de verboden Britse radio-

uitzendingen, wat de Pellemansen heel duidelijk konden horen. Ze hebben ze echter nooit aangegeven bij de Duitsers.

Pellemans voor de krijgsraad in Mechelen

Op dinsdag 5 maart 1946 gaat onder grote publieke belangstelling het proces voor de krijgsraad in de raadszaal van het Mechelse stadhuis van start. De Vlaamse SS-ers van het kamp Breendonk staan er terecht, samen met enkele oud-gevangenen die er Zugführer (kameroverste) waren en wat burgerpersoneel uit de nieuwe orde, samen 23 beklaagden. Ze zitten ieder geflankeerd door een rijkswachter op de beklaagdenbank, voorzien van een groot volgnummer op de borst gespeld. Beklaagde Jan Pellemans droeg het nummer 4. Bij de opsomming van de misdaden van Pellemans door de krijgsauditeur staat o.a. "Pellemans nr. 4, SS-man. Hij nam deel aan de uitroeiing van de Joden en aan de jacht op Belgische Patriotten." De krijgsraad van Mechelen staat onder voorzitterschap van Paul Verwilghen (1905-1994). Volgens journalist Louis De Lentdecker "het levende bewijs dat krijgsraden soms geleid worden door hoogstaande en door hun taak getormenteerde fijngevoelige mensen". Al vlug treden er problemen op voor Jan Pellemans, als de voorzitter van de krijgsraad Verwilghen meedeelt dat de advocaat van Pellemans, meester Wagemans, de belangen van zijn cliënt niet meer zal kunnen waarnemen. De reden is dat advocaat Wagemans, zelf is veroordeeld. Daar de advocaat die de zaak overnam Pellemans ook niet als cliënt wenste te hebben wordt uiteindelijk een advocaat van ambtswege aangewezen. Tijdens het proces hoort de krijgsraad ongeveer 450 getuigen, voornamelijk oud-gevangenen die getuigden over de gruwelijkheden, mishandelingen^{xix}, martelingen en executies in Breendonk. Bovendien was aansluiting bij de SS geen onschuldige daad, in uniform de wapens opnemen tegen België, bovendien kregen ze eerst een maandenlange, militaire en ideologische opleiding. De SS-ers werden er financieel en materieel ook veel beter van dan de doorsnee bevolking. Bovendien konden ze zich ook nog persoonlijk verrijken in het kamp van Breendonk door pakjes en voorraden van de gevangenen te ontvreemden. Vooral Pellemans, die tegenover zijn ondervragers benadrukt hoezeer hij wel geprobeerd heeft zich aan de dienst in Breendonk te onttrekken, ondergraaft zijn verdediging door loslippigheid in de gevangenis van Mechelen. Hij schepte op tegen minstens drie medegevangenen: "Indien het nog te herbeginnen was, dan zou ik ze nog meer laten afzien." Op 7 mei 1946, valt het vonnis, 12 mannen krijgen de doodstraf, onder wie Jan Pellemans, voor militaire en politieke collaboratie en vrijwillige

slagen en verwondingen^{xx}. Het Belgisch strafwetboek van 1867 is duidelijk over de bestraffing van collaboratie. **Artikel 113** zegt dat iedere Belg die de wapens tegen België opneemt, wordt gestraft met de doodstraf. **Artikel 115** zegt dat met de doodstraf wordt gestraft: 'Hij die het betreden van het grondgebied van het Rijk voor de vijanden van de staat vergemakkelijkt; Hij die hen helpt door het verschaffen van soldaten, manschappen, geld, levensmiddelen, wapens of munitie.' Jan Pellemans was reeds veroordeeld tot de doodstraf in april 1946 te Namen voor zijn activiteiten als SIPO/ SD-agent voor zijn actieve deelname bij het opsporen van patriotten en verzetslieden in de provincie Namen. Op 17 oktober 1946 verschijnen de veroordeelde betichten voor het militair gerechtshof te Brussel om tegen hun veroordelingen in beroep te gaan.

De meerderheid van de beklaagden probeert de vragen van de rechters te ontwijken of hun aandeel van de wreedheden in het kamp van Breendonk te minimaliseren. Op 14 november 1946 maakt het militair gerechtshof zijn arrest openbaar, het vonnis blijft gehandhaafd en alle eerder uitgesproken straffen blijven behouden (27). Op 15 januari 1947^{xxi} brengt substituut-

auditeur generaal Wilfried Halleman de ter dood veroordeelden op de hoogte dat hun veroordeling in kracht van gewijsde treedt, en het vonnis dus niet meer kan aangevochten worden. Hij deelt hun ook mee dat ze nog acht dagen de tijd hebben om een genadeverzoek in te dienen. Ook Pellemans maakt hiervan gebruik en zijn genadeverzoek belandt ook op het kabinet van de minister van justitie Paul Struye. Na een beknopt genadeverslag, waarin het openbaar ministerie de ten laste gelegde feiten uiteenzet en de auditeur-generaal eventuele verzachtende omstandigheden heeft onderzocht, belandt het dossier van Jan Pellemans opnieuw op het kabinet van de minister Paul Struye, die het op zijn beurt doorgeeft met een voorstel aan het kabinet van Prins Karel, de prins-regent. Voor wat de ter dood veroordeelden van het kamp Breendonk betreft delen de auditeur-generaal, de minister van justitie en de prins-regent in dertien van de 14 gevallen dezelfde mening. Op 10 april 1947 worden de doodvonnissen waaronder dat van Jan Pellemans officieel bekrachtigd. Substituut-auditeur generaal Halleman stelde reeds na het éérste proces, op 18 januari 1947, aan auditeur-generaal Ganshof van der Meersch voor om de doodstraffen in het fort van Walem te voltrekken. Na overleg deelt het Mechelse krijgsauditoraat op 14 februari 1947 aan de plaatscommandant van Mechelen kolonel Jorissen mee dat de executies in de Delobbe kazerne zullen plaatsvinden. Op 12 april 1947 kwamen 10 ter dood veroordeelden voor het

vuurpeloton van rijkswachters in de Delobbe kazerne te Mechelen onder grote publieke belangstelling^{xxii}. Bijna gelijktijdig kwam te Antwerpen in de militaire bakkerij op het Kiel SS-er Fernand Wyss voor het vuurpeloton, één van de ergste beulen van Breendonk. Vermits Jan Pellemans zijn éérste terdoodveroordeling opliep te Namen, moest hij daar in de plaats van het vonnis worden geëxecuteerd, in de kazerne Terra Nova, in het hart van de citadel van Namen. In de vroege ochtend van 12 april 1947 valt de Vlaamse SS-er Jan Pellemans uit Rumst er onder de kogels van het vuurpeloton^{xxiii}.

Eerste minister Joseph Pholien (1884-1968), eerste minister van 16 augustus 1950 tot januari 1952, schrijft later: "Het bewuste verraad met opzet en kwaadwilligheid gepleegd, dient te worden bestraft, de kwaadwillige en bewuste verklikking aan de vijand, de medewerking met de Duitse politie, de brutaliteiten en moorden in uniform, het ronselen van milities en legioenen, de opeisingen, de leveringen van wapens, de bewuste hulp van gezagspersonen aan de vijand door opzettelijke desorganisatie van nationale instellingen^{xxiv}".

Rudy Schaerlaecken

ⁱ Saerens L. *Haat is een deugd het credo van de Jodenjagers*. Tielt 2017

ⁱⁱ Derine R. *Repressie zonder maat of einde*. Leuven 1978

ⁱⁱⁱ Trigg J. *Oostfronters Hitlers SS-legioen Vlaanderen*. Antwerpen 2014

^{iv} De Wever B. *Vlamingen in het Vlaams legioen en Waffen-SS*. Tielt 1984

^v Verhoeyen E. *België bezet 1940-1945*. Brussel 1993

^{vi} De Wever B. *Vlamingen in het Vlaams legioen en Waffen-SS*. Tielt 1984

^{vii} Van den Wijngaert M. *Beulen van Breendonk*. Antwerpen 2019

^{viii} *Burgerlijke stand Rumst, geboorten 1923*. Rumesta-archief

^{ix} *Parochieregisters Rumst Sint-Pieter, dopen 1923*. Rumesta-archief

^x Nefors P. *Breendonk 1940-1945, de geschiedenis*. Antwerpen 2004

^{xi} Van den Wijngaert M. *Beulen van Breendonk*. Antwerpen 2019

^{xii} Christensen C. *Waffen-SS. Het Europese leger v/d Nazi's*. Rotterdam 2016

^{xiii} Goldenhagen D. J. *Hitlers gewillige beulen*. Antwerpen 2002

^{xiv} Van Der Velpen J. *En wat deed mijn volk? Berchem 2003*

^{xv} Steinberg M. *Dossier Brussel – Auswitch*. Brussel 1981

^{xvi} Van De Velde M. *De Bruggen van Boom*. Boom 1994

^{xvii} Van Der Velpen J. *En wat deed mijn volk? Berchem 2003*

^{xviii} Van Der Velpen J. *En wat deed mijn volk? Berchem 2003*

^{xix} *Dossier Proces Breendonk*. Rumesta nr.28.12.14

^{xx} *Dossier Proces Breendonk*. Rumesta nr.28.12.14

^{xxi} *Dossier Proces Breendonk*. Rumesta nr.28.12.14

^{xxii} *Dossier Proces Breendonk*. Rumesta nr.28.12.14

^{xxiii} Van Halewijn M. *De Laatste salvo's, 1944-1950*. Gent 2016

^{xxiv} A. Pholien J. *Méditations, sur la nécessité d' un politiquedans la répression pour faits de guerre*